

УДК 316.422

Довбня О.М.,

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

Довбня О.М.

Харківський національний аграрний
університет імені В.В. Докучаєва

МАСА І СУСПІЛЬСТВО ПІД ЧАС ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Розглядаються принципові відмінності поведінки маси (натовпу) і суспільства під час виборчих кампаній. Аналізується роль виборчої системи у підтриманні стану „динамічної стабільності” політичної системи за умови постійної взаємодії суспільства та держави та контролю з боку суспільства.

Ключові слова: маса, масова поведінка, електоральна політична культура, громадянське суспільство, конфліктність виборчої кампанії.

Довбня А.Н., Довбня Е.Н.

МАССА И ОБЩЕСТВО ВО ВРЕМЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ КАМПАНИЙ В УКРАИНЕ

Рассматриваются принципиальные отличия поведения массы (толпы) и общества во время избирательных кампаний. Анализируется роль избирательной системы в поддержании состояния „динамической стабильности” политической системы при условии постоянного взаимодействия общества и государства и контроля со стороны общества.

Ключевые слова: масса, массовое поведение, электоральная политическая культура, гражданское общество, конфликтность избирательной кампании.

Dovbnya O., Dovbnya O.

MASS AND SOCIETY IN THE PROCESS OF ELECTION CAMPAIGNS IN UKRAINE

This article examines the principle differences of behavior of mass (crowd) and society in election campaigns. It is analyzed the role of election system in the support of “dynamic stability” condition of political system in the regular interaction between society and government and control from society.

Key words: mass, mass behavior, election political culture, civic society, conflicting of election campaign.

Останні три десятиліття все більшу увагу дослідників привертають до себе проблеми колективності, колективних спільнот, що пов'язано з процесами регіоналізації, посиленням значення громадянського суспільства і ролі масових (колективних) рухів у світовому політичному та соціокультурному процесах. Особливо слід виділити праці Акашева Ю.Д., Белозьорова В.І., Берштама Т.А., Завалишина А.Ю., Ткаченка А.А., Головахи Є.І., Паніної Н.В., а також низки робіт зарубіжних дослідників, присвячених аналізу масових протестних виступів у США, Греції, Італії, Іспанії на

рубежі 10-20-х років ХХІ ст. Ці виступи продемонстрували явні провали у функціонуванні громадянського суспільства, елементи якого мали б слугувати цивілізованому діалогу держави та її населення. Крім того, можна назвати безліч праць, автори яких розглядають громадянське суспільство як ключове поняття посткомуністичної трансформації: А. Колодій, В. Полохало, І. Кресіна, Є. Перегуда та ін.

В Україні склалася ситуація, коли опозиційні сили головний наголос роблять на масові акції економічного, мовно-культурного та правового спрямування. Навіть з'їзди ряду партій („Батьківщина”, „Україна – Вперед!”) проводились у найкращих традиціях „мандатної

демократії”. Але особливістю змісту протестних настроїв у сучасному українському суспільстві є принципова недоступність для них певної суттєвої предметної зосередженості на суперечностях структури системи, що робить легким їхнє акумулювання та локалізацію у будь-якої випадковій, а іноді другорядній площині соціального протистояння та конфлікту. Приміром, боротьба за права людини зводиться до боротьби за визволення Ю. Тимошенко. Форми такої боротьби не свідчать про усвідомленість дій і більше нагадують класичний „руський бунт, жорстокий і нещадний”, а тому навряд чи можуть виявитися дієвими й заходи щодо посилення контролю та управлінського впливу на ту чи іншу проблему, якщо не корегувати системні фактори кризи.

Криза українського суспільства полягає в тому, що основна частина суспільства все ще залишається натовпом, масою, нездатною до активної політичної участі. Проблема суспільства і маси за роки незалежності набула особливого значення. Сьогодні маса всесвітнього масштабу, об’єднана електронними засобами масової інформації, і не в останню чергу Інтернетом, може бути швидко зібрана до купи, але залишатися не організованою і складатися з приватних, егоїстичних складових. Це ще не суспільство. У кінці XIX ст. Г. Лебон стверджував, що „наступна епоха буде епохою мас” [1, с.154]. У 1923 р. Відбулася прем’єра п’єси Е. Толлера „Людина-маса”, а у 1929 р. цей термін набув статусу наукового поняття завдяки праці Х. Ортега-і-Гасета „Повстання мас”. Автори звертали увагу на ті загрози, що можуть становити неорганізована маса для політиків, які сподіваються опертися на неї.

Історичний досвід свідчить, що маса, як правило, виступає реальною матеріальною силою, що руйнує цивілізації, незалежно від того, хто її підбурював та мобілізував. І це зазвичай супроводжувалося підривом моральних засад цивілізації. У такі часи, як зазначав Г. Лебон, філософія кількості стає „єдиною філософією історії” [1, с.158]. Але це характерно для ранніх стадій соціальних перетворень, а для творення нового необхідна організованість. Для всіх індустріальних суспільств XX ст. саме громадянське суспільство стало основою і способом консолідації суспільства, умовою стійкого відтворення основних системних якостей і властивостей, суттєвою детермінантою вищих темпів їхнього

розвитку із збереженням при цьому висхідної якісної визначеності системи. Без становлення громадянського суспільства не можливе функціонування сучасної економіки, ні повноцінна наука. Історія доводить, що необхідною умовою становлення демократичних держав і формування націй у тій частині світу, яку ми вважаємо найбільш розвинутою і на яку з початку 90-х рр. XX ст. орієнтуємося, було розгортання системи соціальних інститутів, які утворюють громадянське суспільство. Однак усі уряди незалежної України мало що робили для створення об’єктивних умов становлення громадянського суспільства, не рахуючись з тим, що воно формується природним чином як продовження життєвих позицій і устремлінь індивідів, як результат діяльності людини, яка переслідує свої цілі. Звісно саме по собі громадянське суспільство не є безпосередньою потребою цих індивідів, але самі індивіди, соціально відповідальні суб’єкти шукають й досягають конструювання набору умов і механізмів успішної реалізації своїх інтересів, що становлять у кінцевому підсумку тип організації суспільного буття, що визначається як громадянське суспільство. Як будь-яке системне явище, громадянське суспільство характеризується зовнішніми і внутрішніми, сутнісно-субінституціональними ознаками. Модернізувати перші, ігноруючи другі – означає деформувати і без того викривлені способи життєдіяльності нашого сучасного суспільства. Тобто спроби реалізації завдання формування громадянського суспільства шляхом інституціалізації тих чи інших формалізованих структур, до того ж іноді „взятих” за закордонним зразком, не тільки не розв’язують проблеми, а й несуть у собі реальну загрозу надання процесам розпаду суспільства незворотного характеру. Підкреслюючи той факт, що у витоків формування громадянського суспільства була буржуазія, забувають про те, що саме та її частина, що не пов’язана з урядовими структурами. Тому для правильного розуміння умов його становлення важливо констатувати перш за все той факт, що однією з вирішальних передумов формування і історично, і логічно стає принципове дистанціювання суспільства від держави та його послідовне конструювання в автономне неполітичне утворення, здатне опонувати власній державі в його іманентній потребі до експансії та колонізації власного суспільства. Ця експансія зазіхає на все

життєздатне, що функціонує у суспільстві, позбавляючи його творчу й найбільш активну частину будь-якого стимулу до творчості. Громадянське суспільство виникає із необхідності обмеження всевладдя і лише у тому обсязі та рівні виявляє свою стійкість і захищеність, у якій знаходить ресурси для успішної реалізації цієї функції. Відсутність конфлікту влади та суспільства має своєю причиною дистанційність інтересів індивідів від структуроутворювальних відносин суспільства, а, отже, їх недовіра і нехтування соціально легітимізованими засобами їхнього досягнення й поширення у значній частині населення патерналістських ілюзій і очікувань. Саме на цю невибагливу частину суспільства, що й досі вірить у те, що всі негаразди можна подолати шляхом голосування „чесних політиків”, „непідкупних патріотів”, і розраховані передвиборні програми головних політичних партій і їхні виборчі технології. В Україні громадянське суспільство лише стає на ноги і тому відсутня конструктивна опозиція, здатна там, де необхідно в ім'я народу співробітничати зі своїм політичним конкурентом.

Будучи опонентом держави і влади, громадянське суспільство відіграє роль найбільш ефективного її союзника. Громадянське суспільство послідовно вибудовує ефективну модель конфліктної взаємодії і з державою, і між різними соціальними інститутами та організаціями, завдяки чому держава набуває у якості стійкої основи свого функціонування об'єкт управлінського впливу. Поза цю конфліктну взаємодію з громадянським суспільством держава приречена на загибель услід за деструкцією свого об'єкта управління.

Ці проблеми особливо актуальні для транзитивних суспільств, які здійснюють перехід від різних форм диктатури (авторитаризму, тоталітаризму) до демократії. Крім цього, слід враховувати, що з 30 посткомуністичних країн 80% – це країни з новоутвореною державністю [2, с.4]. До таких держав відноситься і Україна, що 21 рік тому обрала свій власний шлях. Більшість населення, виявивши свою активність і відповідальність за долю країни, проголосувала за її незалежність і суверенітет. За роки незалежності народ країни неодноразово делегував своє право на владу різним політикам і партіям і кожного разу політики чи політичні сили, отримуючи владу, починали втілювати у життя курс,

кардинально відмінний від передвиборних обіцянок. Упродовж незалежного розвитку народ України отримав тільки право голосувати у день виборів, але не створив механізмів здійснення постійного контролю за діяльністю тих, кому делегував свою владу. І навіть у 2012 р., коли напередодні парламентських виборів було прийнято рішення про розробку нової Конституції країни і була створена Конституційна асамблея, у програмних заявах 89 партій*, представники яких беруть участь у виборах або за списками, або у одномандатних округах, не містяться пропозиції щодо створення таких механізмів. На початку серпня 2012 р. Центр Розумкова опублікував результати соціологічного опитування, де відзначалося, що жодна з передвиборних програм (Партії регіонів, „Об'єднана опозиція”) не відповідає на соціальні запити та очікування, а їхня риторика – масовим уявленням про те, що відбувається в країні. Партії регіонів стверджує, що її уряд подолав руїну і пропонує українцям крокувати тим самим шляхом як і попередні три роки. Однак майже 60% українців відчують страх перед безробіттям, 51,8% вважають, що економіка перебуває в кризі. Значна частина українського суспільства незадоволена низьким рівнем зарплат, стипендій, пенсій (51,5%), високими цінами (43,3%), рівнем соціального захисту (40,5%), якістю медичного обслуговування (40%) і зростанням корупції (39%) [3, с.В1-В2]. Інші соціологічні дослідження (Ukrainian Media Service) звертають увагу на невдоволення населення свавіллям влади, деградацією населення, екологічними проблемами, зростанням злочинності, знеціненням гривні [4, с.3]. Партія „Батьківщина” обіцяє „золоті гори”, не пояснюючи, де взяти на це гроші, обмежуючись традиційним „взяти (у ПР) і поділити”. В економічному блоці передвиборної програми Партії регіонів містяться лише найбільш загальні положення, не даються ніяких обіцянок щодо відновлення зруйнованої у постперебудовний період промисловості, орієнтованої на випуск технологічно перспективної продукції, що мало б покінчити зі становищем України як сировинного придатку світу. Зауважимо, що сировинні підприємства дають змогу збагачуватись вітчизняним олігархам, а

* У виборах 2012 р. за списками будуть проходити кандидати 17 партій. Решта – з 89 – представлені у мажоритарних округах.

машинобудування залишається стрижнем економіки, соціального й духовного розвитку будь-якої сучасної країни, і саме тут є потреба у високоінтелектуальних з достойною оплатою працівники. Це у свою чергу сприяє формуванню почуття громадянськості, гордості за свій народ і свою країну. Права особистості як громадянина стають громадянськими правами, а не просто правами людини, нічим не гарантованими.

Поки що в Україні ситуація така, що кожний сьомий українець – емігрант, а всього таких 6 мільйонів. Відповідні дані опубліковані Міжнародною організацією з міграції. При цьому 50% українських емігрантів – молодь у віці до 35 років. А згідно з соціологічними опитуваннями центру „Софія”, понад половину жителів України у віці з 18 до 29 років готові емігрувати [5, с.А8]. Українська молодь сьогодні не цікавиться політикою, оскільки більше відчуває довіри до політичної систему у цілому.

Оцінюючи сучасну суспільну ситуацію за даними показниками, зауважимо, що більшість громадян України відчувають незадоволеність своїм становищем у суспільстві та матеріальними умовами життя, не довіряють державним структурам і політичним інститутам. В умовах масової недовіри до держави роль рушійної сили розпочатих понад 20 років тому перетворень могло б відігравати громадянське суспільство. Однак його основні інститути розвиваються вкрай повільно і непослідовно й нерідко за допомогою зовнішніх ініціатив. Більше того, за деякими напрямками цей розвиток взагалі більше схожий на деградацію. Лідери ряду утворень, які виникли за громадської ініціативи з метою захисту своїх інтересів, з вигодою для себе інтегрувалися у державні структури.

Останніми роками суттєво знизилась підтримка населенням інститутів багатопартійності, знижується їхня залученість людей у діяльність суспільно-політичних організацій. За роки незалежного існування України залученість громадян у організовану суспільну діяльність знизилася до такого рівня, який визначає практично повну беззахисність суспільства й особистості у спробі поставити під громадський контроль ті чи інші державні структури. Нерозвиненість громадянського суспільства тісно пов'язана з низьким рівнем політичної ефективності, котрий виявляється у стійкій переконливості громадян України у

тому що вони нічого не зможуть зробити у свій захист, якщо представники центральної та місцевої влади будуть обмежувати їхні права та інтереси. Але якщо за високого рівня незадоволеності населення політикою влади саме населення характеризується низьким рівнем участі в інституціонізованих („легітимних”) формах політичного життя, включаючи офіційно схвалені й визнані способи такого впливу на політичні процеси (вибори, партії, суспільно-політичні організації, контакти з представниками влади), то слід очікувати зростання стихійних форм масової участі в політичному процесі, як то було, наприклад, під час „помаранчевої революції”. До речі, активісти соціальних протестів 2004 р. не були потім затребувані лідерами „майдану”, до владного керма дійшли лише „свої” люди, не дивлячись на те, що деякі з них виявилися нездатними до управлінської та організаційної діяльності, що у свою чергу негативно позначилося на керованості країни. Лише формально в країні була встановлена парламентсько-президентська форма правління. Роль Верховної Ради у „помаранчевий період” була формальна й жалюгідна, відбувалася боротьба „прем'єр – президент”. Саме тоді був здійснений більш тяжкий злочин, аніж сумнозвісний „газовий контракт”. Населення остаточно перестало довіряти у свої можливості щось змінити у цій країні. Стало зрозумілим, що коли одна елітарна група знаходиться в опозиції, то вона бере на озброєння демократичні гасла, а коли приходить до влади, то починає діяти авторитарними методами, і тоді все повторюється і еліта, що програла, теж бере на озброєння демократичні гасла. Якщо декларовані черговими правителями економічні реформи призводять до погіршення економічної ситуації країни, а відтак і до зростанню невдоволення, то стає серйозною загроза принципової відмови більшості населення від підтримки демократичних перетворень, таким чином формується формування почуття „емігранта у собі”. За такої ситуації події, що відбуваються в Україні, не відбувають ні волю громадянського суспільства, ні волю вищого розуму або прогресу, а є наслідком дій самої влади.

Під час виборчих кампаній лідери опозиційних партій зазвичай апелюють до народу. Так, у заявах Н. Королевської узагальнено говориться про те, що „потрібно вже сьогодні замислитися над механізмами, які дозволять громадянам контролювати

роботу Верховної Ради”, „прийшовши у парламент, ми забезпечимо тотальний громадський контроль над владою”, „ми з вами маємо стати передовим загоном українського громадянського суспільства” [6, с.2]. Але ось заява, зроблена Н. Королевською, що перекреслює все вищесказане: „Ще кілька місяців тому ніхто не вірив, що політика може бути відкритою, що модна створити партію нового типу, привести в політику нових лідерів, котрі працюватимуть на країну і для людей, а не конвертувати країну у свої кармани. Сьогодні це реальність. Партія „Україна – Вперед!” – це партія нових лідерів” [7, с.2]. Отже, чергова партія нових лідерів чи партія „...під лідера”? Уже двадцять років українці голосують не за яку-небудь ідеологію, а за лідерів. Дуже просто будь-кому, хто образився у якійсь партії, створити свою партію. Ось і Н. Королевська – у минулому активістка БЮТ у новій ситуації створила дещо подібне. Але громадянське суспільство, від імені якого полюбляють виступи багато політиків, не може породжувати деідеологізоване „вождистські партії”, не може підтримувати лідерів-самовисуванців, які обіцяють швидко досягнення благополуччя (скільки це вже траплялося в історії!), але не мають наукової стратегічної програми розвитку країни. Адже, як стверджував один із персонажів книги Джона Апдайка „Кролик, біжи”, „єдиний спосіб куди-небудь приїхати – це спочатку розібратися, куди їдеш” [8, с.40].

Прагнення повторити колишній досвід (власний або чужий) і відсутність чіткої позиції з важливіших питань національного розвитку – явища взаємопов’язані. Якщо у партії та її лідерів немає ясного уявлення про те, яку стратегію вони будуть реалізовувати, будучи при владі, вони обов’язково будуть орієнтуватися на риторичні прийоми і моделі поведінки, котрі раніше були успішними. Якщо політик зробив ставку на повторення таких прийомів, то він буде мало замислюватися над змістом власної діяльності, а тому може не помітити, що старі форми й політтехнологічні прийоми не відповідають новим процесам і настроям в українському суспільстві. Спроба підкупу електорату (особливо ветеранів) сьогодні вже не пройде. „Підкуплені” все одно самі вирішать, за кого голосувати. Зворотний ефект може мати і надмірна кількість дорогих біл-бордів. Більшість населення вже перестало звертати на них увагу. У заявах низки кандидатів (А.

Швеченко) некритично, ідеалістично описується життя людей у Євросоюзі. І це в той час, коли майже повсюди – і в ЄС, і в Північній Америці – проводиться політика на зниження рівня життя населення, ліквідацію пілг у системі освіти, охорони здоров’я. Таке саме не об’єктивне ставлення до реального кризового становища у світовій економіці та значення цього для України демонструють деякі політичні сили. Начасі сітова економіка змушена перебудовуватися. Доведеться відтворювати національну промисловість на новій технологічній базі не лише у нас, а й у розвинених країнах. Ряд представників Компартії України, переоцінюючи „китайський шлях”, не враховують, що найбільші кількість робочих місць Китай знищив не в Європі і не у США, а у країнах третього світу та Східній Європі. І коли ми захоплюємося Китаєм, його досягненнями, не слід забувати, що він піднявся в тому числі і за наш рахунок.

Таким чином, завдяки непродуманим діям нашої влади українське суспільство підходить до межі, коли громадянська, а не масово „неорганізована” дія стає необхідною. І хоча середній українець ще не є громадянином, йому вже нікуди дітися.

Громадянське суспільство – це законодавчий етап, вища форма самореалізації індивідів. Воно визріває у міру економічного, політичного розвитку країни, зростання добробуту, культури та самосвідомості народу. Громадянське суспільство постає у вигляді соціального, економічного, культурного простору, в якому взаємодіють вільні індивіди, які реалізують приватні інтереси і роблять індивідуальний вибір. Громадянське суспільство і держава доповнюють одне одного. Без зрілого громадянського суспільства неможливо побудувати правову демократичну державу, оскільки не самопроголошені лідери партій, які утворилися за кілька місяців до парламентських виборів та які використовують рекламні прийоми для обробки невибагливого електорату, а саме свідомі громадяни здатні до раціональної організації людського спілкування.

Активне, свідоме ставлення населення до питання представництва своїх інтересів у парламенті є лише одним із умов, передумов структурування асоціацій індивідів. Головним є, безперечно, інституціональна упорядкованість економічних відносин. Не слід забувати й того, що вибори – це не лише суттєва ознака, атрибут демократії, а й справжній її стрижень, її необхідна умова [9,

с.11]. У свою чергу правлячі кола повинні враховувати, що стабільність політичної системи залежить від двох видів підтримки громадян: особливої та загальної. Перша апелює до раціонального розрахунку того, наскільки політичний об'єкт створює результати, корисні або шкідливі для певної людини чи то групи. Загальна підтримка відноситься до емоційної якості, пов'язаній із настроями (приємними чи неприємними). Життя доводить, що для нормального функціонування політичної системи українського суспільства, як і будь-якого іншого, недостатньо активності політичної еліти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб.: Питер, 1995. – 364 с.

2. Зеленина Е. Этот турбулентный мир / Е. Зеленина // Время. – 2012. – 30 авг. – С.4.
3. Галкин Д. Стабильность перед взрывом / Д. Галкин // 2000. – 2012. – 10 авг. – С.3.
4. Время. – 2012. – 24 авг. – С.8.
5. 2000. – 2012. – 24 авг. – С. 8
6. „Народный список” возглавит Королевская. Редакционная статья // Время. – 2012. – 28 апр. – С.2.
7. Сеницина Л. „Украина – Вперед!” введет в Раду новых политиков / Л. Сеницина // Время. – 2012. – 18 авг. – С.2.
8. Апдайк Дж.К. Кролик, беги. Кентавр. Ферма (Романы) / Дж. Апдайк. – Кишинев: Лит артистикэ, 1984. – 630 с.
9. МОПЧ. Международное общество прав человека. Проект МОПЧ. В рамках программы ТАСИС. Демократия. Развитие гражданского общества в СНГ. Документация. – М.: ИПА „Три Л”, 1995. – 104 с.

УДК 304.

Сковіков О. К.

Московський гуманітарний університет

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ РОСІЇ

Розглянуто питання інституціалізації громадянського суспільства в сучасній Росії в умовах інформатизації й визначені деякі протиріччя його взаємодії з органами державної влади. Вказано на суперечливий характер процесу формування інститутів громадянського суспільства в сучасній Росії, що зумовлено впливом на цей процес органів державної влади.

Ключові слова: громадянське суспільство, політична влада, політичні партії, політичне управління, правлячий клас, прийняття політичних рішень, опозиція, електорат.

Сковиков А.К.

ИНСТИТУЦИАЛИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Рассмотрен вопрос институциализации гражданского общества в современной России в условиях информатизации и определены некоторые противоречия взаимодействия его с органами государственной власти. Указано на противоречивый характер процесса формирования институтов гражданского общества в современной России, что обусловлено воздействием на этот процесс органов государственной власти.

Ключевые слова: гражданское общество, политическая власть, политические партии, политическое управление, правящий класс, принятие политических решений, оппозиция, электорат.